

ВИЩА ШКОЛА

УДК 027.7:378.1

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
В ІНФОРМАЦІЙНО-
ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ
ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО
ЗАКЛАДУ. АСПЕКТИ
ІНТЕГРАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

**Тамара
Грищенко**

Директор наукової бібліотеки Харківського національного університету радіоелектроніки

**Наталія
Етенко**

Учений секретар наукової бібліотеки Харківського національного університету радіоелектроніки

“Якщо раніше знання означало продукт, то зараз, а тим більше у майбутньому, знання — це мережна взаємодія, а бібліотеки є вузлами цієї мережі”.

З виступу професора Массачусетського технологічного інституту Дж. Вілбекса на 28-й конференції Міжнародної асоціації бібліотек технічних університетів

На сучасному етапі стратегію вищого навчального закладу визначає трансформація системи освіти, зумовлена змінами у суспільстві, його інформатизацією, підвищенням ролі знань, та конкуренція на ринку освітніх послуг, що постійно загострюється. Відповідно, нову стратегію діяльності бібліотек ВНЗ формують динамізм перетворень, необхідність швидкої адаптації до зовнішнього середовища. На тлі цих перетворень відбувається інтеграція бібліотеки в основні інституційні функції навчання, викладання, дослідження та обслуговування інформаційних запитів користувачів. Особливістю бібліотеки ВНЗ є взаємозв'язок із системою вищої освіти, основними типологічними ознаками — безпосередня включеність до інфраструктури і системи комунікацій ВНЗ, а конгруентність бібліотечного сервісу інформаційним потребам користувачів (науково-педагогічних працівників, аспірантів та студентів) — одне з найважливіших функціональних завдань бібліотеки. Усі бібліотечні інформаційні ресурси, процеси, сервіси — це складові системи освітніх послуг та база для інтегральної взаємодії бібліотеки та підрозділів ВНЗ.

Бібліотека Харківського національного університету радіоелектроніки заснована у 1930 році і її історія розвитку тісно пов'язана з історією ВНЗ. Разом з університетом бібліотека пережила роки становлення, важкий пе-

ріод Великої Вітчизняної війни, повоєнні роки відбудови та усі перетворення у суспільстві. Відповідно до зміни концепції освіти та згідно з Концепцією розвитку бібліотеки на 2007—2012 роки, затвердженою рішенням вченої ради ХНУРЕ, подальша діяльність бібліотеки спрямована на вирішення таких пріоритетних завдань: забезпечення відповідності обсягу і складу фонду інформаційним потребам користувачів; збереження багатства фонду і наукової спадщини університету для прийдешніх поколінь; вивчення та аналіз світових інформаційних ресурсів, створення електронних колекцій документів, забезпечення доступу користувачів до світових і вітчизняних науково-освітніх ресурсів за рахунок використання інформаційно-комунікаційних технологій, підвищення комфортності обслуговування всіх категорій користувачів; проведення виховної та культурно-просвітницької роботи зі студентською молоддю; безперервне підвищення професійної компетентності працівників бібліотеки.

Сьогодні бібліотечна система обслуговування користувачів у ХНУРЕ включає: чотири абонементи наукової, навчальної, художньої та іноземної літератури, науково-бібліографічний відділ, відділ реєстрації та обліку користувачів, п'ять традиційних читальних залів (на 330 місць). У вересні 2005 року за сприянням ректора М.Ф. Бондаренка та проректора з науково-педагогічної роботи Н.С. Лесної відкрито електронний читальний зал (на 10 автоматизованих місць) з доступом до електронних ресурсів бібліотеки, сайтів підрозділів ХНУРЕ, до законодавчих документів у правовій базі даних "Ліга: Закон", підручників бази даних "Центр навчальної літератури", до порталу "УРАН", світових наукових баз даних за тріал-періодами, до інтернет-мережі у навчальних і наукових цілях (безкоштовно для студентів). У залі здійснюється консультування користувачів з питань якісного пошуку у ресурсах бібліотеки та глобальної мережі, надаються послуги з роздруковування та сканування, а також є можливість для самостійної роботи відвідувачів з їхніми е-документами.

Основою для інтеграції бібліотеки у кероване інформаційно-освітнє середовище ХНУРЕ є, насамперед, її власні інформаційні ресурси: фонд друкованих видань та неопублікованих документів на паперових носіях (700 тис. примірників): книжкові, періодичні та продовжувані видання наукового та навчального призначення, спеціальні види літератури (дисертаційні роботи, автореферати дисертацій, звіти НДР, пояснювальні записки до дипломних робіт (проектів) рівня спеціаліста і магістра), а також видання художнього спрямування; фонд повнотекстових матеріалів (15 тис. найменувань); колекція компакт-дисків (300 CD); електронний каталог (100 тис. записів), бібліотечний веб-сайт, а також передплатувані доступи до правової бази даних "Ліга: Закон" та колекції підручників "Центру навчальної літератури".

При комплектуванні бібліотечного фонду особливого значення набуває інтерактивна взаємодія бібліотеки з кафедрами для уточнення напрямку комплектування згідно з профілем ВНЗ для найбільш повного та якісного відбору друкованих видань до фонду та вилучення з нього застарілої за змістом літератури. Комплектування бібліотечного фонду відбувається за замовленнями кафедр із зазначенням дисципліни, фаху або наукового на-

прямку. Треба окремо зазначити, що у структурі комплектування основного ядра фонду нашої бібліотеки майже 50 % усіх книжкових надходжень за останні роки складають навчально-методичні матеріали, видані у виробничо-поліграфічному центрі ХНУРЕ (ННВПЦ). За рахунок цього відбувається оперативне задоволення потреб у вузькоспеціальній літературі та забезпечення навчального процесу за новими спеціальностями та дисциплінами. Оптимальна модель комплексного інформаційного забезпечення університету реалізується сьогодні на основі традиційної бібліотечної технології комплектування і зводиться до виконання таких процедур: пошук нових видань, надання кафедрам інформації про нову літературу та зразків нових книг для ознайомлення; збір заявок, оформлення й одержання замовлення із книготорговельної мережі; їхній облік і обробка; складання бюлетенів нових надходжень, е-розсилка їх на кафедри та репрезентація на веб-сайті бібліотеки. Використовуючи дані електронної картотеки книгозабезпеченості (ЕКК), бібліотека проводить за вимогами Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України або ректорату ХНУРЕ систематичний аналіз забезпеченості дисциплін кафедр, перевірку надходження до фонду бібліотеки друкованих навчальних видань, монографій викладачів та найменувань е-видань по всіх кафедрах університету для визначення рейтингу оцінювання результативності діяльності кафедр. Виявлені при аналізі відомості про помічені лакуни фонду узагальнюються, незадовільний стан надходжень літератури з деяких дисциплін невідкладно виправляється доукомплектуванням або перерозподілом.

З метою подальшого удосконалення науково-методичного забезпечення навчального процесу бібліотека продовжує роботу з формування повнотекстової БД “Електронна бібліотека” (далі — ЕлБ). ЕлБ було створено у 1999 році завдяки підтримці Центру дистанційної освіти ХНУРЕ (керівник — доцент В.І. Каук) на основі розробленої автоматизованої системи, яка дає змогу надавати, зберігати, шукати та отримувати інформацію в електронному вигляді за допомогою мережевих технологій. Сьогодні матеріали та записи ЕлБ переконвертовані у нову автоматизовану інформаційно-бібліотечну систему (АІБС) “УФД/Бібліотека” (український програмний продукт ЗАТ “Український фондовий дім”), яка реалізує такі основні функціональні можливості, як бібліографічний опис; аутентифікацію користувачів та розмежування їхніх прав доступу; структурування інформації за відповідними ознаками; простий, розширений та повнотекстовий пошуки; зберігання інформації у різноманітних форматах (текстових, мультимедійних тощо); розширення опису інформації із вказівкою на усі пов’язані з цим описом записи (типи файлів); створення тематичних добірок інформації за різними атрибутами пошуку; статистичний аналіз діяльності бібліотеки. Джерелами надходжень в ЕлБ є: ННВПЦ, кафедри ХНУРЕ, оцифровані друковані видання з фонду наукової бібліотеки, вільно доступні онлайн-документи інтернет-мережі. За типо-видовим складом найбільшу частину ЕлБ складають навчально-методичні матеріали — 58 %, наукові монографії та збірники — 7 %, інша література (галузеві та мовні довідники, технічні документи, стандарти, статті з періодичних видань) — 35 %. Доступ до матеріалів ЕлБ здійснюється через пошукову веб-сторінку

АІБС “УФД/Бібліотека”. Але з огляду на дотримання авторських прав доступ до повних е-текстів обмежується локальною мережею ХНУРЕ та електронним читальним залом бібліотеки. За статистикою (дані з серверу бібліотеки) кількість звернень до ЕЛБ постійно зростає: у 2005 році — 7156; 2006 — 77 034; 2007 — 92 116; 2008 — 103 251; 2009 році — 156 148.

Сьогодні вже не треба доводити доцільність формування такого ресурсу у ВНЗ. Електронні бібліотеки — нагальна потреба та реальність для здійснення освітнього процесу. Але існує проблема, про яку постійно говорять бібліотечні працівники. Інформаційний потенціал ВНЗ формується не тільки бібліотечним фондом, але й усіма створеними е-колекціями у підрозділах ВНЗ, які недоступні у локальній мережі. Необхідність створення єдиного інформаційного простору для вирішення питань забезпечення навчання та самостійної роботи студентів означає, що інтеграція ресурсів ВНЗ може проходити на рівні формування логічно пов'язаних колекцій, що розподілені в інформаційній мережі університету. Їх селекція може здійснюватися аналогічно селекції друкованих матеріалів, а бібліографічні описи — включатися в електронний каталог бібліотеки. Саме такий підхід може привнести у цей процес свою специфіку, пов'язану з бібліотечними традиціями та стандартами. Наприклад, за рахунок застосування правил індексування, бібліографічного опису ресурсів, забезпечення схоронності фонду гарантується більш релевантний пошук. Сучасне вирішення, яке пропонується, базується не на переміщенні ресурсів у центральне сховище бібліотеки, а на забезпеченні доступу у місці створення та збереження (наприклад, на кафедрах).

Ще одним аспектом інтегральної взаємодії є формування в НБ ХНУРЕ на базі АІБС “УФД” бібліографічної БД — електронного каталогу на основне документне ядро фонду (обсяг — 100 тис. записів). Електронний каталог (далі — ЕК) є одним з головних інформаційних ресурсів бібліотеки ХНУРЕ, перевагами якого є доступність інформації, оперативність пошуку, поєднання спрощеного та багатоаспектного пошуку, одержання різноманітних довідок про джерело інформації, наочність результатів пошуку. Можливість доступу до ЕК надається з будь-якого комп'ютера університету, електронного читального залу бібліотеки та через інтернет-мережу з головної сторінки веб-сайту бібліотеки. Сьогодні ЕК розглядається нами не тільки як єдина точка доступу до всіх інформаційних ресурсів бібліотеки, але і як інструмент вбудовування бібліотеки в метаінформаційний рівень інформаційно-освітнього середовища університету, в систему керування знаннями. Цей бібліотечний сервіс може бути активно затребуваним як для пошуку інформації, так і для розв'язання формальних питань: акредитації й ліцензування спеціальностей, атестації університету, книгозабезпеченості спеціальностей, дисциплін, кафедр. Найактивніша частина фонду була занесена до ЕК під час створення електронної картотеки книгозабезпечення: бібліографічні записи вносилися в ЕК згідно з рекомендаціями кафедр за дисциплінами, що вивчаються у ВНЗ. Одним із напрямків роботи з ЕК у нашій бібліотеці є створення бібліографічних записів на ретроспективну частину фонду бібліотеки (документи, які надійшли до фонду до 1992 року). Питання лінгвістичного забезпечення ЕК вирішуються редагуванням

та наповнення рубрик “Каталогів тем” за допомогою сукупності пошукових засобів, зокрема різних класифікаційних систем (УДК, ББК), словників, баз ключових слів латиною та кирилицею, предметних рубрик. Пошук в ЕК можливо здійснити як за всіма полями, задіявши одну опцію, так і за багатьма полями бібліографічного опису в опції “Розширений перелік полів”: за автором, упорядником, редактором, назвою документа, роком або місцем видання, назвою видавництва, анотацією, ключовими словами, а також вибрати значення з фіксованого переліку мов, видів документів, за належністю до певної кафедри, спеціальності, дисципліни ХНУРЕ. Отримавши результати пошуку у вигляді списку літератури, користувач має можливість ознайомитися зі стислим або повним бібліографічним описом документів, кількістю їх примірників загалом та у наявності, місцем збереження (видачі), наявністю електронної копії. Підвищення привабливості й інформативності ЕК досягається шляхом додавання додаткової інформації до бібліографічних описів видань (повні тексти документів або їх фрагменти — зміст, рецензії, вступні статті). Це істотно підвищує рівень інформаційної наповненості, якість інформаційного пошуку. Таким чином, 15 тис. електронних матеріалів ЕЛБ ХНУРЕ доступні за гіперпосиланням з ЕК, але тільки для співробітників та студентів університету в його локальній мережі.

Розвиток нових інформаційних технологій, якісне та оперативне поповнення і підтримка у належному стані електронних ресурсів бібліотеки (сайта, баз даних) дало можливість розвивати систему віртуального обслуговування віддалених користувачів (насамперед, студентів заочної, дистанційної форм освіти). Збільшення номенклатури надаваних віртуальних сервісів, як правило, тягне за собою й зростання параметрів інтегральної взаємодії. Сьогодні бібліотека ХНУРЕ реалізовує такі сервісні послуги: автоматизована видача та прийом літератури, доступ в електронний каталог з глобальної мережі, віртуальна довідкова служба, електронна доставка документів, інформування про нові надходження через бюлетені й виставки за допомогою веб-сайту, онлайн-консультант (черговий) по бібліотеці. Для здійснення більш якісного та швидкого обслуговування користувачів бібліотека освоїла ще дві функції АІБС “УФД/Бібліотека”, які нині впроваджуються: дистанційне електронне замовлення літератури (завдяки чому надається можливість користувачеві вибрати потрібну літературу з електронного каталогу через пошукову сторінку “УФД” на сайті та направити своє замовлення для виконання його на відповідному абонементі або у читальному залі) та авторизований вхід користувачів у БД “Читачі” (з доступом до е-формуляра).

На базі поетапного впровадження модулів АІБС “УФД” бібліотекою активізовано процеси ретроконверсії, ретроуведення, штрих-кодування, автоматизовано технологічні процеси комплектування, аналітико-синтетичної обробки документів, видачі-прийому літератури, реєстрації та обліку з виготовленням пластикових карток користувачів з унікальним штрих-кодом за шаблоном (DLABPROR).

Методи та форми довідково-інформаційного забезпечення суб’єктів освітнього середовища також є шляхами взаємної діяльності: надання інформації та документів абонентам у системі диференційованого обслуго-

ування керівництва за постійно діючими запитами з питань вищої освіти; інформування науково-педагогічних працівників про нові надходження та послуги бібліотеки за допомогою е-розсилки та зборів з консультантами кафедр по зв'язках з бібліотекою; створення випусків "Бюлетеня нових надходжень"; проведення щоквартальних Днів інформації, оглядів та переглядів літератури; створення та репрезентація на сайті рекомендаційних списків літератури за актуальними темами ("Дистанційна освіта", "Виховна робота у ВНЗ України", "Інформаційна епоха і актуальні проблеми розвитку інформаційного суспільства", "Проблеми інформаційної безпеки" тощо); редагування бібліографічних списків використаних джерел до робіт науковців та студентів ХНУРЕ; надання довідок з пошуку законодавчих документів за допомогою української інформаційно-правової БД "Ліга: Закон"; організація та експонування постійно діючих інформаційних виставок фахової літератури для студентів та викладачів різних факультетів; ведення розділу веб-сайту "Інформація для науково-педагогічних працівників". Завдяки участі бібліотеки у корпоративних бібліотечних проєктах ХДНБ ім. В.Г. Короленка (з 2005 року "Зведений каталог м. Харкова", з 2007 року — "Віртуальна довідкова служба м. Харкова") користувачі мають змогу отримувати відомості про інформаційні ресурси інших бібліотек міста. На основі trial-доступів безкоштовного підключення до різних ресурсів від найбільших компаній та видавництв наукової інформації: EAST VIEW, DATAMONITOR, Oxford Reference Online, ProQuest, Elsevier, Nature, SAGE, IOP Institute of Physics, — наші бібліографи вивчають наповнення, правила та результативність пошуку, повноту відображення та відповідність профілю ВНЗ, аналізують, дають оцінку, а потім пропонують для ознайомлення науковцям і аспірантам університету. Цими інформаційними ресурсами безпосередньо в електронному читальному залі бібліотеки скористалися 640 науковців, аспірантів та магістрів. У травні 2010 року Асоціацією УРАН за сприяння МОН України був наданий тестовий режим доступу до реферативної БД Scopus видавництва Elsevier, до якої звернулося більше 160 користувачів, які, крім ознайомлення, використали одну з цікавих функцій бази — можливість відслідковувати цитати й переглядати *h-індекс* (індекс Хірша), що дозволяє оцінити продуктивність автора з 1996 року до поточного моменту.

У нових умовах розвитку державної освітньої системи формування фахових якостей випускника ВНЗ має орієнтуватися не тільки на обсяг і повноту конкретного знання, а й на здатність самостійно поповнювати знання, ставити й вирішувати різноманітні завдання, пропагувати альтернативні рішення, виробляти критерії відбору найбільш ефективних з них. Досягнення цієї мети значною мірою залежить від рівня інформаційної культури. Деякі аспекти її формування забезпечуються бібліотекою у процесі обслуговування користувачів, але найбільш стійкі звички швидкого і якісного інформаційного пошуку формуються на бібліотечно-бібліографічних заняттях зі студентами у межах розділу "Основи інформаційної культури", що входить до дисципліни "Вступ до спеціальності". В університеті ці заняття включено до навчального плану занять для студентів 1-го курсу (передбачено по 6 годин на кожен групу). Більш ніж 30-річний досвід про-

ведення занять співробітниками бібліотеки, які добре володіють методикою і технологією пошуку, збору й обробки інформації, показує, що головною умовою їх ефективності є обов'язкова практична робота студента з методиками, алгоритмами, технологіями, які ми пропонуємо у розділі. Саме практична спрямованість дає можливість студентам оптимально організувати самостійну роботу, скоротити інтелектуальні та часові витрати на пошук та переробку навчальної і наукової інформації, підвищити якість знань за рахунок опанування продуктивних видів інтелектуальної праці.

Ефективність проведення наукової роботи бібліотеки у тісній співпраці з підрозділами ХНУРЕ стало підставою для рішення вченої ради ХНУРЕ про переіменування у 2009 році бібліотеки в Наукову бібліотеку. Цей вид діяльності НБ ХНУРЕ також яскраво відображає включеність бібліотеки в інформаційно-освітнє середовище ВНЗ: підготовка за допомогою науковців та випуск шести біобібліографічних покажчиків (персоналій) наукових робіт професорів ХНУРЕ: ректора М.Ф. Бондаренка, В.М. Левікіна, О.І. Терещенка, Ю.П. Шабанова-Кушнарєнка, Я.С. Шифріна, Б.Л. Кащеєва; готується до друку покажчик проф. Ю.О. Гордієнка та покажчик дисертаційних робіт, захищених у наукових радах ХНУРЕ з 1965 по 2010 рік; спільна розробка із кафедрою основ радіотехніки, НУЛ радіоастрономії і музеєм та створення тематичної колекції "Меморіальний цифровий архів професора Б.Л. Кащеєва" із повнотекстовими публікаціями, фотографіями видатного вченого; протягом року зі студентами загону "Програміст" (керівник — доцент О.В. Вечур) розроблено проект "Відкритий електронний архів ХНУРЕ" для відображення публікацій науковців ХНУРЕ; продовжується формування в АІБС "УФД/Бібліотека" БД "Праці вчених ХНУРЕ" з докладними анотаціями до наукових публікацій. На базі нашої бібліотеки виконуються дипломні та інші наукові студентські роботи з оцінювання системи якості послуг бібліотеки. У межах проведення досліджень здійснюється наукометричний аналіз публікацій міжнародних наукових конференцій ("КрыМиКо", LFNM, щорічних університетських конференцій та форумів з радіоелектроніки), а у межах роботи секції НМБК МОН України з обробки документів та ведення довідкового апарату (директор бібліотеки — Т.Б. Грищенко є головою секції) проведено дослідження якості та повноти довідково-пошукового апарату, кадрового забезпечення і рівня автоматизації наукової обробки документів у бібліотеках ВНЗ України. Директор та співробітники бібліотеки за останнє п'ятиліття підготували більше 40 доповідей та статей, опублікованих у збірниках бібліотечних науково-практичних заходів та у періодичній пресі, а також у матеріалах міжнародних конференцій ("Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса" ("Крим", Судак, Україна), "Якісні та кількісні методи у бібліотеках" (Крит, Греція), "СВЧ-техника и телекоммуникационные технологии" ("КрыМиКо", Севастополь, Україна); "Інформаційні ресурси: створення, використання, доступ" ("INFORMATIO", Алушта, Україна); "Информационные технологии. Компьютерные системы и издательская продукция для библиотек" ("LIBCOM", Єршово, Росія), а також стажування директора у науково-технічній бібліотеці Ганноверу (Німеччина). Отримані під

час цих заходів нові знання, здійснений обмін досвідом стають спонуканням для подальшої інноваційної діяльності нашої та інших бібліотек і новим витком інтегральної взаємодії з підрозділами університету.

Культурно-просвітницька діяльність бібліотеки також є основою для виховної роботи ВНЗ: пропаганда культурних цінностей, національних традицій шляхом проведення спільних заходів із студентським клубом та кафедрою українознавства, присвячених знаменним і пам'ятним подіям та міжнародним святкам; засідань літературного клубу "Осяння", членами якого є студенти ХНУРЕ; лекції та бесіди у студентських групах з циклу "Гуманізація технічної освіти" та "Українська сучасна культура"; розробка проекту "Музей книги" з оцифрування рідкісних та цінних книг з фонду бібліотеки, проведення веб-моніторинрів з циклу "Територія читання", експонування тематичних виставок у відділах та віртуальних виставок на сайті бібліотеки; зустрічей з письменниками й поетами тощо.

Удосконалення роботи та розвиток бібліотеки, впровадження в її практику нових інформаційних, телекомунікаційних технологій та формування її інформаційних ресурсів забезпечуються контролем та різними заходами з боку адміністрації ХНУРЕ: систематичні запити ректорату, вченої та науково-методичної рад ХНУРЕ з питань поточної роботи та перспективного планів бібліотеки взагалі або її окремих впроваджень; для комплектування фонду бібліотеки щорічно закуповується понад 20 тис. видань, передплачується більше 200 назв газет і журналів, оплачується річне інформаційно-консультаційне обслуговування правової системи "Ліга: Закон" та доступ до навчальних видань "Центру навчальної літератури"; для формування інформаційної грамотності студентів до навчальних планів включено шість академічних годин для кожної групи, для проведення занять надаються комп'ютерні класи в інформаційно-обчислювальному центрі ХНУРЕ та виділяється інтернет-ресурс, а у видавничому центрі ХНУРЕ друкуються навчально-методичні матеріали; для впровадження нових інформаційних технологій та автоматизованої системи "УФД" щорічно відділи бібліотеки оснащуються новою комп'ютерною і розмножувальною технікою та оновлюється комп'ютерний парк електронного читального залу; для роздруківки пластикових абонентських карток користувачів зі штрих-кодами придбано спеціальне обладнання (термопринтер) і програма TScard; для комфортної самостійної роботи студентів та викладачів, а також праці бібліотекарів щорічно робляться ремонти приміщень та закупуються нові сучасні меблі; для підвищення фахових компетенцій бібліотекарів оплачуються відрядження співробітників для участі у державних і закордонних науково-практичних, культурно-просвітницьких заходах та на курсах підвищення кваліфікації. Таким чином, завдяки розумінню й підтримці керівництва нашого університету і стає можливим розвиток бібліотечного комплексу та інтегральна взаємодія його з інформаційно-освітнім середовищем ВНЗ.

Інтеграційні процеси, пошук нових інформаційних ніш та форм роботи бібліотечного підрозділу дають змогу накопичувати інтелектуальний та соціальний капітал університету і тримати руку на пульсі в сучасних умовах ринкового пресингу.

© Т. Грищенко, Н. Етенко, 2011